

GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE REKABETTE KARŞILAŞTIRMALI ÜSTÜNLÜKLERE İLİŞKİN TERCİHLERİN GELİR DAĞILIMINA ETKİSİ VE TÜRKİYE'NİN GÜMRÜK BİRLİĞİ TECRÜBESİ

Ars. Gör. Erdem ERDENK*

Özet

Ucuz işgücü üzerinden rekabete dayalı politikalar izlemenin gelir dağılımı üzerinde olumsuz etkisi olup, gelişmekte olan ülkeler açısından böyle bir yola bir kez girildiğinde çıkabilmek çok zordur. Bu kısır döngüye girildiğinde bir yandan kayıtdışı ekonomi yaygınlaşmakta; diğer yandan da artan ithalat ve sürekli hale gelen spekülasyon ekonomik krizler nedeniyle gelişmiş ülkelere gelişmekte olan ülkelere rant aktarılmakta, bu ülkeler zenginlikle fakirlikle topluca yoksullaşmakta; paralel olarak gelir dağılımı da giderek daha fazla bozulmaktadır.

Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne tamamiyle dahil olması sonrasında gümrük vergileri ile eş etkili diğer vergilerin kaldırılması ve ortak gümrük tarifesi oranları, ortaya vergi kaybı çıkarmıştır. Bu kaybın, dolaylı vergilerin yanı sıra, sürekli düşen ücretler üzerinden alınan doğrudan vergilerin reel anlamda artması yoluyla, çalışanların hayat standartları düşürülerek telafi edildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Öte yandan Avrupa Birliği 2005 yılında tekstil ürünlerine yönelik tım miktar sınırlamalarını GATT gereği kaldırdığında -Birliğe yönelik ihracatının %65'ini tekstil ürünlerinin oluşturduğu- Türkiye'nin Hindistan ve Çin gibi ülkelerle ucuz işgücüne dayalı bir rekabeti sürdürmesi kolay olmayacaktır.

Abstract

Following competition policies of cheap labor force effects income distribution negatively and for developing countries it means a vicious circle. In this vicious circle, informal economy becomes widespread; on the other side, because of increasing import and ongoing speculative economical crises, transfer of income takes place from developing countries to developed ones. For this

* Dokuz Eylül Üniversitesi, İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü

reason, these developing countries becomes more and more impoverished and parallel to this, income distribution gets much more unequal.

After Turkey's totally inclusion to Customs Union, duties and other equally effective taxes and also common custom charges have been resulting in revenue loss for the public budget. It is not wrong to state that, this lose is tried to be compensated by domestic and direct taxes that are taken from declining real wages which in turn lowers the workers' life standards. Furthermore, when the European Union (EU) abolishes the textile quotas in 2005 because of GATT, for Turkey –whose 65 % of its export to the EU is composed of textile products- to continue the competition based on cheap labor with India and China will not be easy.

GİRİŞ

1970'li yıllarda dünyanın girmiş olduğu büyük petrol kriziyle birlikte işverenlerin taylorist iş örgütlenmesi ve fordist üretim biçimini büyük ölçüde terk ederek talep yönlü "post-fordist" üretimi hayata geçirmeleri, işgücü piyasalarında olumsuz gelişmeler yaratmıştır. Böylelikle ivme kazanan yeni küreselleşme dalgasında, işletmelerin rekabet gücünün zayıflamaması için emek bir uyum değişkeni olarak algılanmaya başlanmıştır. Bu süreçte, özellikle gelişmekte olan ülkelerin işgücü piyasalarında dengesizlik ile onun doğal sonucu olan işsizliğin sürekli arttığı, gelir dağılımının ise giderek bozulduğu görülmektedir. Oysa yaygın kaniya göre, küreselleşme sonucu emek-yoğun üretimin maliyet merkezlerine aktarılması nedeniyle en azından buralarda işsizliğin azalması ve gelir dağılımında böylesi uçurumların olmaması gerekirdi. Pratikte tam tersi olmasının nedenlerini saptamak kolay değildir.

Post-fordist üretim tarzında, esneklik kavramı geniş bir içerikle yaygın olarak kullanılmakta; her alanda esnek olunmasına, katılıklardan kaçınılmasına vurgu yapılmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerdeki esneklik uygulamaları sonrasında, ücretlerde genel gerileme ve gelir dağılımında bozulma gibi bazı olumsuz etkilerin yanı sıra, işverenler de dahil tüm kesimlerin gelirlerinde genel bir düşüş gözlemlenmektedir. Ayrıca istikrarsızlık her alanda hakim olmakta, gerek ücretlerdeki gerekse ulusal gelirdeki düşüş ile gelir dağılımındaki bozulma giderek hızlanmaktadır.

Rekabette karşılaştırmalı üstünlüklere ilişkin olarak yapılacak tercihlerle, ulusal ölçekte gelir dağılımının bozulması yönündeki eğilimin önüne geçilip geçilemeyeceği önemli bir sorudur. Çalışmanın amacı rekabette karşılaştırmalı üstünlüklere ilişkin tercihlerin gelir dağılımı üzerindeki etkilerinin esnek iş

organizasyonu açısından değerlendirilerek özellikle gelişmekte olan ülkeler (çevre) işgücü piyasalarındaki izdüşümlerinin ortaya konmasıdır.

Belirtilen amaca uygun olarak birinci bölümde “rekabette karşılaştırmalı üstünlüklere ilişkin tercihler” kavramı ile ikinci bölümde “gelir dağılımı” üzerindeki sonuçları Türkiye'nin Gümrük Birliği tecrübeleri ışığında incelenmiş, nihayet üçüncü ve son bölümde ise çözüm yolları üzerine çeşitli tartışma ve değerlendirmelere yer verilmiştir.

D) REKABETTE KARŞILAŞTIRMALI ÜSTÜNLÜKLERE İLİŞKİN TERCİHLER KAVRAMI

Günümüzde küresel rekabete ayak uydurabilmek için işletmelerin stoksuz ve talep yönlü üretim yapmasını ifade eden post-fordist üretim tarzının hayata geçirilmesi, başta esneklik ve esnek üretim olmak üzere işgücü piyasalarında dengeyi bozucu sonuçlar doğuran bir dizi yeniliğin uygulanmasına yol açmıştır. O halde, rekabette karşılaştırmalı üstünlüklere ilişkin tercihler kavramının anlaşılabilmesi için, önce sistemin doğasının yani “esnek üretim” ile “esnekliğin” incelenmesi ve gerek ülkelere gerekse işletmelere sunduğu tercih imkanlarının ortaya konulması gerekmektedir.

Esnek üretim, “tam zamanında”, “sıfır stok”, “sıfır hata”, ve “partnerlik” deyimleriyle nitelenebilecek “yalın üretim modeli” olarak açıklanabilir¹. Esnek üretim, rekabette “hız” faktörünün etkinleşmesinin bir sonucu olup, modelde “*stokları kaldırma, üretim hızında ölü zamanı yok etme, merkez birim (düzenleyici) çevresinde üretim hızı önceden programlanmış birimleri (taşeron işletmeleri) toplayarak bir partner (karmaşık bütünleşme) stratejisi oluşturmak*” esastır². Ayrıca “bütünsel kalite” ilkesinin yaşama geçirilerek kalitenin yukarıdan değil aşağıdan, henüz üretim aşamasında denetlenerek, hataların daha başlangıçta ayıklanması amaçlanmaktadır. O halde esnek üretimde vasıfsız işçiye değil, üretimde değişiklik yapabilen, müdahale kapasitesine sahip eğitilmiş, en azından birkaç iş yapabilen vasıflı işçiye ihtiyaç vardır.

Merkez ülkelerinin sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçişi yaşadığı günümüzde bilgi, iletişim ve ulaştırma teknolojilerindeki yenilikler de kullanılarak, üretim aşamalarının en küçük birimlerine kadar bölünerek

¹ ERDUT, Zeki, “Rekabetin İşgücü Piyasasına Etkisi”, İzmir 1998, s.37

² ERDUT, 1998, s.37

taşeronlara dağıtılabilmesi ve uluslararası anlamda işbölümüne dayanan ağ işletmeler-çok uluslu işletmeler-in oluşturulabilmesinde kullanılan temel araçlardan birisi esnek üretimdir.

Bu anlayışa göre stoksuz ve talep yönlü üretim esastır. Talep olduğu anda etkin ve yoğun biçimde istihdam yoluna gidilir. Talebin yetersiz olduğu durumlarda belirsiz süreli çalıştırarak işçiye ücret ödenmek istenmediğinden part-time çalışma, parça başı ücret gibi atipik çalışma biçimleri tercih edilir. İş hukuku anlamında işçinin temel borcu “iş görme”den “iş sonlandırma”ya doğru dönüşmektedir.

Esnek üretimde ana işletme ile taşeronları arasındaki ilişki fordist dönemin aksine “mülkiyet” değil “sözleşme” temellidir. Hukuken bu işletmeler birbirinden bağımsızdır. Aradaki sözleşme ilişkisinin sona ermesiyle her iki taraf da serbest kalır. Ancak bu piyasanın monopson özellik taşıması nedeniyle ilişkilerin tam anlamıyla serbest olmadığı görülmektedir.

“Esneklik” terimi ise, geniş bir yelpazede yer alan farklı kavramların ifadesinde kullanılmakta, belirtilen nedenle zaman zaman eleştirilere de uğramaktadır. Örneğin Alman İşçi Sendikaları Birliği'nden Rudolf BUSCHMANN'a göre esneklik, hem “*çalışma sürelerinin ve ara dinlenmelerinin başlangıç ve bitiş zamanlarındaki büyük farklılıklar*”, hem “*değişken çalışma sürelerinin uygulamaya sokulması*”, hem “*kollektif sözleşme eşitliğinin aleyhine olarak işverenin yönetim hakkının güçlendirilmesi*”, hem “*iş hukukunun esnekleştirilmesi (yani belirli süreli hizmet akitleri ile ödünç iş ilişkisinin yaygınlaştırılması ve feshe karşı korumanın kaldırılması ya da zayıflatılması)*”, ve nihayet hem de “*-Almanya'da- önemli düzenleme yetkilerinin işyeri taraflarına (işverene ve işyeri kuruluna) devredilmesi suretiyle toplu iş sözleşmelerinin içinin boşaltılması*” anlamında kullanılmaktadır³.

Buschmann'ın yaklaşımı salt iş hukuku açısından olsa da meselenin karmaşıklığını ve hassasiyetini göstermesi açısından iyi bir örnektir. Konuya esnek üretim ve iş organizasyonu açısından yaklaşmak ve başka tanımlara ulaşmak da mümkündür. Esneklik, basitleştirilerek “*işgücü piyasasında standartların ve katı kuralların değil de birbirinden çok farklı ve değişken kuralların söz konusu olduğu bir işgücü kullanımı*” şeklinde de tanımlanabilir.

³ BUSCHMANN, Rudolf, “Alman İşçileri Açısından İş Hukukunda Esneklik”, Çalışma Hayatında Esneklik Semineri, Yaşar Vakfı, İzmir 1993, s.297-299.

Koray, bu geniş kullanım yelpazesi nedeniyle, konuya daha bütünsel yaklaşarak esnekliği, “*sermayenin ulusal ekonomi veya işletmeler düzeyinde emek karşısında kendini sınırlayan kurallardan kurtulmak ya da bunların etkisini azaltmak istemesi*” olarak tanımlamaktadır⁴.

Esneklik kavramı, çalışma konumuz açısından önemli sonuçları olan iki ayrı başlık altında incelenebilir: İşlevsel esneklik ve sayısal esneklik...

İşlevsel esneklik, işgücü organizasyonunun esnekliği olup, “*bir işletmenin, talep, teknoloji, ve pazarlama politikasındaki değişimlere bağlı olarak çalışanlarının gördüğü işleri çeşitlendirme kapasitesi*” ni ifade etmektedir. Post-fordist üretim tarzının bir gereği olarak teknolojik bilgi ve eğitim ile, değişik işleri görme becerisine sahip (polyvalent), üretime müdahale edebilen ve tam süreli çalıştırılan sınırlı sayıdaki çekirdek işgücü bu sistemin temelidir. Sayısal esneklik ise, “*işletmelerin talepteki dalgalanmalara bağlı olarak çalıştırdıkları işçi sayılarını ve ücret düzeylerini düzenleyebilmelerini, yani çevresel işgücü sayılarındaki değişimleri*” ifade eder⁵. Bu anlamda kavram, asıl olarak –taşeron üretimin yaygın olduğu- ikincil işgücü piyasaları ile ilgilidir. Bu durum işgücünün “dışsallaştırmasıyla” sağlanır⁶.

Çevresel işgücü de iki bölüm olarak sınıflanabilir: Taşeronların yanında çalışan bağımsız uzmanlar ile özel istihdam bürolarının sağladığı geçici işçiler ve herhangi bir vasfa sahip olmadan, ekonomik koşullara göre işten çıkarılabilen, statü sahibi olmayan, belirli süreli hizmet akdiyle ya da kısmi veya geçici süreyle çalışan işçiler... Sayısal esneklikten olumsuz etkilenen kesim genel olarak vasıfsız işçilerdir. Bu tür taşeron üretim yapılan ülkelerde yabancı yatırımcıyı çekmek için büyük bir rekabet söz konusudur⁷. Çok uluslu işletmeler, istedikleri koşulların sağlanmadığı ikincil işgücü piyasalarından (gelişmekte olan ülkelere) çekilmekte, faaliyetlerini kendi koşullarını kabullenen daha yoksul ülkelere sürdürmektedirler. Bu durumun ana

⁴ KORAY, Meryem, “Esneklik ya da Emek Piyasasının Küreselleşmesi”, PETROL-İş 95-96 Yıllığı, s.749.

⁵ ERDÜT, 1998, s.52-53

⁶ “Çevresel işgücü kümesi için geçerli olan dışsallaştırma, işçi ile işletme arasında varolan sözleşmeye dayalı ilişkinin bir diğer (taşeron ya da benzeri) işletmeye aktarılmasından ibarettir (ERDÜT, 1998, s.53).

⁷ LAU THI KING, Jean-Claude, “L’impact de la globalisation sur les economies des pays de l’Océan indien”, Document de l’Organisation internationale du Travail, Antsirabe (Madagaskar) 1997, section, 4.2

işletmelerin kendi ülkelerine de “yüksek işsizlik oranları” ve varolan hakların aşınması şeklinde yansıdığını belirtmek gerekir⁸.

Özellikle sayısal esnekliğin, rekabetle aynı anlamda algılandığı ve pratik sonucunun işgücü piyasasına devlet müdahalesinin azaltılması, bir başka deyişle kuralsızlaştırma (deregülasyon) yönündeki akım olduğu gözlemlenmektedir⁹. Öte yandan, işgücü piyasalarında dönüşümünü tamamlamış Batı ülkelerinde ortaya çıkan esnekliğin, gelişmekte olan ülkeler için geçerli –en azından yararlı- olamayacağı yönünde görüşler de mevcuttur¹⁰.

Yukarıdaki açıklamalar ışığında esnek üretimde gerek devletler gerekse işletmeler açısından rekabette karşılaştırmalı üstünlüklere ilişkin tercihler açısından iki genel seçeneğin bulunduğunu söylemek olasıdır. Birincisi, katma değer paylaşımına karar verilen ve teknoloji geliştirme, marka yaratma ile ileri pazarlama tekniklerinin belirleyici olduğu merkez konumunda yer almaya çabalamaktır. İkinci seçenek ise ucuz işgücüne dayalı emek-yoğun üretimin yapıldığı ve kendilerine bırakılan katma değerle yetinmek durumunda olan çevre konumunda yer almaktır. Söz konusu tercih, “vergi politikaları” (örneğin kurumlar vergisi düşük tutularak), “kur politikaları” (dolar kuru yüksek tutularak), “sendikal haklardaki düzenlemeler” (sendikal güvenceler zayıf tutulmak suretiyle ücret artışları dizginlenerek) ve benzeri yöntemlerle yapılabilir. İkinci konumdan birincisine geçmek son derece güçtür ancak ikinci seçenekte ısrar edilmesi halinde, devletlerin ya da işletmelerin –dolayısıyla çalışanların- dibe doğru yönelen bir yarışta yere çakılmalarının kaçınılmaz olduğu bu incelemenin temel savıdır.

II) YAPILAN TERCİHLERİN GELİR DAĞILIMI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

A) Genel Değerlendirme

Rekabette karşılaştırmalı üstünlük olarak ucuz işgücünü dünya pazarına sunmayı tercih eden bir gelişmekte olan ülkenin elindeki temel araç ücret politikasıdır. O halde, sadece çalışma koşullarının düzenlenmesinde değil, adil

⁸ AKGÜNGÖR, Gözde, “Patrick Itschert ile Röportaj”, Cumhuriyet, 05.10.2000.

⁹ ERDUT, Zeki, “Rekabetin Çalışma İlişkilerinc Etkisi”, Sosyal Politika Tartışmaları-II Semineri, DEÜ İİBF Çal.Ek.ve End.İiş.Böl., İzmir, 1997, s.72.

¹⁰ SENSES, Fikret, “İşgücü Piyasalarında Esneklik Türkiye İçin Geçerli Bir Kavram mıdır?”, PETROL-İş 95-96 Yıllığı, s.702.

gelir dağılımının sağlanmasında da –ulusal gelirler politikası ile birlikte- önemli bir araç olan ücret politikası, aynı zamanda bir ülkenin ya da işletmenin esnek üretimin hangi kategorisinde yer aldığına ilişkin gösterge işlevi görür¹¹. Sadece ucuz işgücünün görelî avantajından yararlanmayı amaçlayan ücret politikalarının, uygulandığı ülkenin ya da işletmenin gelişmesini engellemesi kaçınılmazdır. Üretim anlayışını ucuz işgücü üzerine bina eden kısa vadeli bakış, gerek yeniden yapılanmanın, gerekse de teknolojik gelişmenin gerçekleştirilebilmesini imkansız kılar¹².

Böyle bir anlayıştaki ülkenin, gelişmekte olan ülke; işletmenin ise esnek üretimde taşeron firma olmaktan öteye gidebilmesi mümkün değildir. Buna rağmen dünyada ucuz işçiliğe dayalı kıyasıya bir rekabet vardır: Örneğin, Meksika-Yucatan Eyaleti Endüstri ve Ticaret Geliştirme Bölümü, ABD gazetelerine bir ilan vererek *“işçi maliyetinin saatinin bir dolar olduğunu, Yucatan’ın havayoluyla ABD’ne doksan dakika ve dörtüyatmış mil uzaklıkta bulunduğunu, bazı hizmetlerin burada yapılması halinde yılda işçi başına –sosyal yardımlarla birlikte- onbeşbin dolar tasarruf edilebileceğini, şirketin çok daha karlı olabileceğini ve işletme yöneticilerinin bu yerleşim yerinde çok iyi şartlarda yaşayabileceğini, ABD’nin yatırımlar için pahalı, Pasifik’in ise çok uzak olduğunu”* vurgulayarak ABD’li yatırımcıları kendi eyaletlerinde yatırım yapmaya çağırmıştır. Honduras’ta özel bir şirket, *“Honduras’ta rekabet edebilir işçi ücretleri ve yüksek verimliliği olan bir emeğin olduğunu, ABD’nde eğitim görmüş mühendislere, Orta Amerika’nın en iyi liman kolaylıklarına sahip bulunduğunu, ABD’ne uçakla iki saat gemiyle kırksekiz saat uzaklıkta bulunduğunu, hidroelektrik enerjisi imkanlarına sahip olduğunu ve ABD’li işverenlere işgücü maliyetlerini düşürmeyi isteyip istemediklerini”* ilan etmiştir. Dominik Cumhuriyeti Yatırımları Geliştirme Konseyi ise ABD’nde ilan vererek, *“ülkede işçi ücretlerinin sadece elli altı sent olduğunu, güvenilir bir işgücüne, serbest ticaret bölgesine, çabuk ve yakın deniz ve hava ulaşımına, istikrarlı ve demokratik bir hükümet ve ABD ile olan güçlü bağlantıyı”* vurgulayarak yatırımcıları Dominik Cumhuriyeti’ne çağırmıştır¹³.

¹¹ BAĞDADIÖĞLU, Enis, “Ücretler, Maaşlar ve Asgari Ücret”, TÜRK-İŞ’99 Yıllığı, Ankara 1999, s.201; Ayrıca bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: AKSU, Ömer A., Ücretler ve Verimlilik, İstanbul Üniversitesi Yayınları (Yay.No:3693), İstanbul 1993, s.105 vd.

¹² EGEMEN, Erdal, “Rekabet Gücü, Ekonomik Etkinlik ve İş Güvencesi”, Prof.Dr. Nusret EKİN’e Armağan, TÜHİS, Ankara, 2000, s.649

¹³ EKİN, Nusret, “Küreselleşme ve Çalışma Yaşamında Dönüşüm”, Sosyal Politika Tartışmaları-II Semineri, DEÜ İİBF Çal.Ek.ve End.İş.Böl., İzmir, 1997, s.21-22

Bununla birlikte, doğrudan yabancı yatırımların büyük kısmı hala gelişmiş merkez ülkelere yapılmaktadır. “Örneğin 1990-1992 arasında az gelişmiş ülkelere yapılan yatırımların toplam yatırımlar içindeki oranı %23,1’dir; toplam yatırımların %13,1’i de Doğu Güney ve Güneydoğu Asya ülkelerine gitmektedir”¹⁴. 1994 yılında gelişmiş ülkelere giden doğrudan yabancı yatırımların oranı %58,2 ‘ye inmişse de 1995’de %63,9’a çıkmıştır. 2002 yılında ise bu oranın %66 olduğu göz önünde tutulacak olursa, son on yıldır gelişmiş ülkelerin doğrudan yabancı yatırımlardan aldıkları payın ortalama %60’larda sabitlendiğini söylemek yanlış olmayacaktır¹⁵.

Diğer taraftan, ücretlerin düşüklüğü ile maliyetin düşüklüğü birebir aynı kavramlar değildir. Verimliliği artırarak da maliyetler düşük tutulabilir¹⁶. Hatta “işgücü verimliliğindeki artış, işgücüne yapılan ödemelerin toplam maliyetler içindeki payının reel olarak azalmasına neden olacağından fiyatların azalması yönünde etki” de yapacaktır¹⁷. Uluslararası Çalışma Örgütü de aynı düşüncededir¹⁸. Üstelik düşük reel ücret politikasının uygulanmasının bir olumsuz yan etkisinin “iç pazarın çekiciliğini azaltması” olduğunun unutulmaması gerekir. Rekabet gücünün yükseltilmesinde, “verimliliği yüksek nitelikli işgücü, gelişmiş altyapı ve cazip iç pazar” arasında kurulacak hassas denge önemlidir¹⁹.

Öte yandan, esnek iş organizasyonunda, emek-yoğun üretimin gerçekleştirildiği gelişmekte olan ülkelerdeki işgücü piyasalarında sık sık

¹⁴ KORAY, Meryem , “Küreselleşmenin Mağdurları: Ekonomi Karşısında Sosyal, Sermaye Karşısında Emek, Piyasa Karşısında Siyaset”, Sosyal Politika Tartışmalar-II, DEÜ İİBF Çal.Ek.ve End.İlş. Böl. İzmir 1997, s.44

¹⁵ ÇETİNTAŞ, Hakan, "Global Bir Ekonomide Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Rekabet", Dış Ticaret Dergisi, Sayı:22, Temmuz 2001, (08.06.2004), <http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/tem2001/global.htm>; ÇALIŞKAN, Özgür, "Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerine Bir Değerlendirme", Dünyada ve Türkiye’de Ekonomik Gelişmeler Dergisi, Sayı: 13, Ocak 2003, (08.06.2004), <http://www.dtm.gov.tr/ead/ekonomi/sayi13/dyy.htm>

¹⁶ BAĞDADIÖĞLU, s.214

¹⁷ LORDOĞLU, Kuvvet – ÖZKAPLAN, Nurcan - TÖRÜNER, Mete, Çalışma İktisadi, 3.Bası, BETA Basım, İstanbul, 1999, s.155

¹⁸ OIT, “Organisation, negotiation et dialogue au service du développement dans le contexte de la mondialisation”, Conseil d’Administration WP/SDG – 279c session, Novembre 2000, (08.06.2004), <http://www.ilo.org/public/french/standards/relm/gb/docs/gb279/pdf/sdg-2.pdf>

¹⁹ EKİN, s.36; anılan konuda daha ayrıntılı ve teknik bir inceleme için bkz.: GÜRAK, Hasan, "Küreselleşme Nereye Götürüyor? Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Verimlilik ve Gelir Dağılımı", Verimlilik Dergisi, 2003/2, (08.06.2004), http://www.bilgiyonetimi.org/cm/pages/mkl_gos.php?nt=409

görülen ekonomik krizlerin de işgücünün arz-talep dengesi ve dolayısıyla gelir dağılımı üzerinde olumsuz etki yaptığı görülmektedir.

KOZANOĞLU'na göre böylesi finansal krizlerin temel sebebi, yabancı yatırıma çekebilmek için gelişmekte olan ülke piyasalarının sıcak para akımlarına açılmasıdır. Bu ülkelerde teknoloji sınırlı ve dışa bağımlı, işgücü ise ucuz, vasıfsız ve verimsiz olduğundan doğrudan yabancı yatırımların gelmesi için vergi altyapı hizmetleri ve işçi hakları konusunda tavizler verilmesine rağmen doğrudan yabancı yatırımlar sınırlı kalmaktadır. Verilen tavizler arasında kaçınılmaz olarak finansal piyasaların sıcak para hareketlerine açılması olduğundan bu durum "döviz arzı fazlasına, ulusal paranın aşırı değerlenmesine sebep olmakta" yeni yabancı sermaye girişi olmakta, aşırı değerli ulusal para ithalatı özendirilmekte ve ihracatın rekabet gücünü artırmakta, böylelikle de ekonominin dış ticaret dengesini bozmaktadır²⁰.

Yukarıda açıklanan süreç, sık sık –yakın çevrede savaş, siyasal karışıklık, deprem, siyasal istikrarsızlık ya da spekülasyonlar benzeri- çeşitli dışsal etkenlerle kesilmekte ve sıcak para kaçıışı bir anda tetiklenmektedir. Kaçan paranın bir daha geri gelmesi için yüksek reel faizlerin gerekmesi borç yükünü ve dolayısıyla da bağımlılığı artırmakta; içinden çıkılması güç bir kısır döngü yaratılmaktadır²¹.

Ayrıca, ekonomik krizlerin yol açtığı devalüasyonlar, reel ücretleri bir anda büyük oranlarda düşürmekte, iç talep ve bağlı üretim azalmaktadır. Böylelikle ekonomisi ihracata daha fazla muhtaç hale gelen bir ülke, başka herhangi bir rekabet üstünlüğüne sahip değilse, ücretleri olabilecek en alt düzeylere kadar sürekli düşürmek durumunda kalmaktadır. Aksi takdirde ihracata konu malları satın alan çok uluslu işletmeler, fason olarak ürettirdikleri malları daha uygun koşullar sunan başka ülkelere temin etme yoluna gideceklerdir. Her iki halde de sonuç işsizlik, dolayısıyla düşen ücretler ve gelir dağılımında bozulma olacaktır.

²⁰ KOZANOĞLU, Hayri, "Finansal Esneklik", PETROL-İş 95-96 Yıllığı, s.717-720.

²¹ KAZGAN, Gülten, "1990 Sonrası Yıllarda Türkiye'de Krizler ve Yarattığı Sonuçlar", Ekonomik Krizin İş Hukuku Uygulamasına Etkisi Semineri, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul 2002, s.21.

B) Türkiye'nin Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği Örneği

Yukarıdaki savların geçerliliğinin test edilmesi açısından, Türkiye'nin Avrupa Birliği ile 1996 yılında tamamladığı Gümrük Birliği Süreci örneğini bazı tercih yöntemleri açısından incelemek yararlı olacaktır.

1) Vergiler Açısından

Türkiye'nin 1996 yılında Gümrük Birliği gereği gittiği tek taraflı vergi indirimi, dış ticaret açığının ciddi oranda artmasına neden olmuştur. Artan ithalat, yerli üreticiyi ihracata yönelmeye zorlamış, ancak yine de bir çok sektörün tam kapasiteyle çalışması mümkün olamamıştır. Somutlaştırmak için otomotiv sektörü incelenebilir: Gümrük duvarlarının kaldırılmasından sonra Birlik'den Türkiye'ye otomobil ihracında patlama yaşanmıştır. Kalitesine oranla ucuzlayan ithal otomobillerin Türkiye'deki piyasa payı 1995 yılında %15 iken, 1996'da %28, 1997'de %39, 1998'de %38, 1999'da %44, 2000'de %52, 2001'de %48 ve 2002 yılı itibariyle de %50'ye yükselmiştir²². Yerli üreticinin iç piyasadan ziyade ihracata çalıştığı ve ithal araçların piyasadan yüksek pay aldıkları görülmektedir. Yapılan ihracat ise sınırlı olup bir yandan da zorunlu olarak teknoloji transferi için önemli miktarda döviz çıkışı yapılmaktadır. Ayrıca taşeron üretim yapıldığından ürün bedelleri ile ücretler de katma değer merkezlerinden belirlenmektedir. Böyle bir yapıda gümrük duvarları kaldırılmasaydı otomobil üreten çok uluslu işletmeler duvarı aşılıp Türkiye piyasasına girebilmek için hiç olmazsa yatırım yapmak ya da mevcut yatırımlarını sürdürmek zorunda kalacaklardı. Oysa yeni yatırımlar bir yana, önceden kurulmuş bazı fabrikalar dahi –verimli olmadığı gerekçesiyle- ülkeyi terk etmiştir²³.

Öte yandan, gümrük birliği alanlarında gümrük vergileri ile eş etkili diğer vergilerin kaldırılması, ortaya vergi kaybı çıkarmıştır. Buna bir de üçüncü ülkelere uygulanan ortak gümrük tarifesi oranlarının ulusal düzeyde önceden uygulanandan daha düşük olması eklendiğinde vergide meydana gelen kaybın

²² Otomotiv Sanayii Derneği, Otomotiv Sanayii 2002 Yılı Değerlendirmesi, s.10, (08.06.2004), <http://www.osd.org.tr/rapor2003-3.pdf>

²³ Örneğin Ford Motor Company başkanı Jacques Nasser, rakipleri General Motors Şirketi'nin İzmir/Torbalı'daki Opel Otomobil Fabrikası'nı kapatmasını şöyle değerlendirmektedir: "Artık yılda yüzbin adetlik üretimin altında yatırım yapan fabrikalar rantabl değil. Opel on bin adet üretim kapasitesine sahipti. İthalat çok daha ucuza geliyordur" (Radikal Gazetesi, "Yol Gösteriyoruz", 21.04.2001 tarihli haber, (08.06.2004), http://www.radikal.com.tr/veriler/2001/04/21/haber_302.php).

telafisi zorunlu hale gelmiştir²⁴. Anılan nedenlerle, daha önce %10,97 olan üçüncü ülkelerden sanayi ürünlerinin gümrük vergisi Toplu Konut Fonu kaldırılarak %5,8'e çekilmiştir. Ortaya çıkan kayıp, dolaylı vergiler koyularak telafi edilmiştir. 1995 yılında dolaylı vergilerin gayri safi milli hasılaya oranı %7,9 iken 1996 yılında %9,2'ye yükselmiştir. Dolaysız vergiler de 1995'de %7,3 iken 1996'da %5,9'a düşmüştür²⁵. Dolaylı vergiler mükelleflerin gelir durumlarına bakılmaksızın alınmaktadırlar. O halde kaldırılan gümrük vergilerinin genel olarak çalışanların hayat standartları da düşürülerek telafi edildiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Yukarıdaki saptamaya, çalışanların ücretlerindeki reel düşüşe rağmen ücret üzerindeki doğrudan alınan vergilerin reel olarak arttığını eklemek gerekir. Örneğin tekstil sektöründe 1989 ile 1995 yılları arasında bir işçiye saat başına ödenen brüt ücret 2,58 \$, net ücret 2,03 \$ iken; 1996-1998 Yılları arasında brüt ücret 2,32 \$ net ücret ise 1,76'a düşmüştür. Diğer ödemeler 1989-1995 arasında 0,55 \$ iken 1996-1998 arasında 0,56'ya yükselmiştir²⁶. O halde ücretten devletin aldığı pay 1994'de yaşanan devalüasyona rağmen azalmamış ve hatta hemen gümrük birliği sonrasında 0,01 Dolar artış göstermiştir. Anılan durum, kanımızca kaldırılan gümrük vergileri sonrası doğan açığın bir kısmının ücretlerden alınan vergiyle finanse edilmesi ve dolayısıyla da yapılan "tercih"le gelir dağılımının çalışanlar aleyhine bozulması anlamına gelmektedir.

2) Ekonomik Krizler ve Ani Kur Farkları Açısından

Gerek küreselleşme sürecinde gerekse de Gümrük Birliği'nde reel ücretlerin belirlenmesinde ekonomik krizler ve devalüasyonlar önemli rol oynamaktadır. Hatta devalüasyonların "ücretler düzeyini düşürmenin ana aracı olduğu" yönünde görüşler mevcuttur. Örneğin Endonezya'da yapılan %70 oranındaki devalüasyon öncesinde Nike Firması işçilerine reel olarak aylık 45 \$

²⁴ DEMİR, Osman – TEMUR, Yusuf, "Gümrük Birliği'nin İlk İki Yılı Değerlendirmesi", Dış Ticaret Dergisi, Ekim 1998, Sayı: 11, (08.06.2004), <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/1ekim98/gmrkbrln.htm>

²⁵ Merkez Bankası, "Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler ve Para Politikası 1996 Yıllık Raporu", (08.06.2004) <http://www.tcmb.gov.tr/~research/yillik/96turkce/yrapor2.html>

²⁶ NECAT, Bahadır, "Tekstil ve Hazır Giyim Sektörüne Ait Verilerin Gümrük Birliği'nin Öncesi ve Sonrası Açısından İncelenmesi", Dış Ticaret Dergisi, Sayı: 20, Ocak 2001, (08.06.2004), <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/OCAK2001/tekstil.htm>

ücret öderken devalüasyonla 19 \$'a düşmüş; sonrasında yapılan artışla ancak 23 \$'a çıkmıştır²⁷. Özellikle 2001 yılında Türkiye'de de benzer bir durum yaşanmıştır.

Bir an için, ihracat açısından bakıldığında dövizdeki bu ani artışların fayda sağladığı düşünülebilirse de gerçekte Türkiye genel olarak ucuz işgücüne dayalı taşeron üretim yaptığından dolayı makine, yedek parça, hammadde vs. açısından dışa bağımlıdır ve dövizdeki artışlar tüm girdilere aynı oranda yansımaktadır²⁸. Belirtilen yapının tipik örneğini teşkil eden tekstil sektöründe yapılan yoğun ihracata rağmen yaşanan işyeri kapanmalarının ve işçi çıkarmalarının ardında yatan neden budur. İşsizliğin arttığı, reel olarak ücretleri sürekli düşüren devalüasyonların yaşandığı bir ortamda Gümrük Birliği'nin ücret politikalarına ve dolayısıyla gelir dağılımına olumlu yansımaları mümkün değildir.

3) Uzmanlaşan Alanlar ve Düşük Ücret Politikaları Açısından

Gümrük Birliği'ne dahil ülkelerde gerek gümrük vergileri ve eş etkili diğer vergiler gerekse de kotaların bulunmaması içerideki üreticinin diğer üye ülkeler üreticileriyle aynı rekabet koşullarına tabi olması sonucunu doğurduğundan, verimsiz veya pahalı üretim yapanların piyasadan silinmesi kaçınılmazdır. Bu durumda üye ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu alanlarda uzmanlaşmaya yönelmeleri doğaldır²⁹.

Gelişmiş ülkelere bakıldığında, buralardaki üreticilerin önemli kısmının genellikle, "*rekabetin az olduğu ve ürün fiyatlarını kontrol edebildikleri, teknolojik bilgi gerektiren ürünlerde ihtisaslaşmış*" oldukları ve bu yüzden de "*az gelişmiş ülkelerin fiyat rekabetinden tek taraflı olarak yararlandıkları*" görülmektedir³⁰.

²⁷ CHOSSUDOVSKY, Michel, "Ekonomik Kriz ve Yoksulluğun Küreselleşmesi", (08.06.2004),
http://www.metu.edu.tr/home/wwwoed/documents/ek_kriz_yok_kuresel_chossudovsky.doc

²⁸ Tekstil Mühendisleri Odası, Bülten, Mart-Nisan 2001, (08.06.2004),
<http://www.tmo.org.tr/bulten.htm>

²⁹ DEMİR - TEMUR, "Gümrük Birliği'nin İlk İki Yılı Değerlendirmesi"

³⁰ SOMEL, Cem. "Küreselleşen Dünyada Kalkınma Stratejisi Nasıl Olmalı?", Emek Politikaları Sempozyumu, 24 Mart 2001, (08.06.2004),
http://www.bilkent.edu.tr/~veldanbs/Yazilar_Uye/Somel_mar01.html

Türkiye açısından bakıldığında ise öncelikle karşılaştırmalı üstünlüğün daha çok tarım ürünlerinde olduğu ancak işlenmemiş tarım ürünlerinin gümrük birliği kapsamında olmadığı görülmektedir³¹. Sanayi sektöründe ise karşılaştırmalı üstünlük ucuz işgücüne dayanmaktadır. İstisnai olarak elektrikli ev aletlerinde başarılı üreticiler bulunsa da genel olarak rekabet gücünde “teknolojiye dayalı” bir üstünlüğün bulunduğunu iddia etmek zordur. Böyle bir yapıda Türkiye’nin tekstil ve otomotiv alanlarında yoğunlaştığı görülmektedir. Gümrük birliği içindeki uzmanlaşma gereği, –yapılan ve yapılacak özelleştirmeler de göz önünde tutulduğunda- Türkiye’nin varolan snai yapısının giderek daha fazla ucuz işgücüne dayalı taşeron üretime dönüştüğü gözlemlenmektedir³². Bu 1996’da tamamlanan gümrük indirimi sürecinden çok önce uygulamaya konmuş bir tercih olsa da gümrük birliği anılan tercihin olumsuz etkilerini hızlandıracaktır³³.

Ucuz işgücüne yönelik tercihin bir diğer olumsuz sonucu yakın gelecekte ortaya çıkacaktır. Avrupa Birliği 2005 yılı sonunda tekstil ürünlerine yönelik tüm miktar sınırlamalarını GATT gereği kaldıracaktır. Avrupa Birliği’ne yönelik ihracatının %65’ini tekstil ürünlerinin oluşturduğu bir Türkiye’nin Hindistan ve Çin gibi ülkelerle ucuz işgücüne dayalı bir rekabeti sürdürmesi kolay olmayacaktır³⁴.

Türkiye’nin Gümrük Birliği’nden ana beklentisinin “ucuz işgücü” ile ürettiklerini gümrüksüz ve kotasız Avrupa Birliği ülkelerine satmak –bir başka deyişle sosyal damping yapmak- olduğu kanımızca kuşkusuzdur. Bununla birlikte, uygulamada dış ticaret açığının sürekli aleyhine artmasından dolayı amaca ulaşılabildiğini söylemek zordur. Çünkü ne teknoloji ne de verimliliğe yatırım yapmaksızın sadece işgücü maliyeti üzerinden rekabet yaparak üretilebilecek mallar belli ve sınırlıdır. Bu yüzdendir ki Avrupa Birliği’ne ihraç edilen malların %65’i tekstil ürünleridir. Üstelik tekstil sektöründe yatırım yapılırken alınan makine ve teçhizat ile üretimde kullanılan –boya vs. gibi- ara mamuller dışarıdan alınmaktadır. Tekstil ürünü dünyada az bulunan bir ürün

³¹ ÖĞÜT, Kaan, “Küresel Kriz Derinleşirken Gümrük Birliği ve Türkiye Ekonomisi”, Aydınlanma 1923 Dergisi, Sayı:38, (08.06.2004), <http://www.aydinlanma1923.org/sayi/38/38-11.htm>; DEMİR – TİMUR, “Gümrük Birliği’nin...”.

³² EKİN, Nusret, “Küreselleşme, Gümrük Birliği: Türk Endüstri İlişkileri Üzerine Olası Etkileri”, Prof. Dr. Metin KUTAL’a Armağan, Ankara 1998, s.324.

³³ WOLF, Winfred, “Türkiye, Avrupa Birliği ve Gümrük Birliği”, Avrupa Kalesi (Der.: Winfred WOLF), Yazın Yayıncılık, İstanbul, 1996, s.182.

³⁴ ÖĞÜT, “Küresel Kriz Derinleşirken Gümrük Birliği ve Türkiye Ekonomisi”.

olmadığından gelişmekte olan ülkelerle kıyasıya fiyat rekabetine girip ucuza ihraç eden Türkiye yatırımlarında, az bulunan ileri teknoloji ürünü satın aldığından ve işletmeleri –tekstil sektörünün doğası gereği- birkaç yılda bir makine parkını yenilemek zorunda olduğundan dolayı pahalıya ithal etmektedir. Yine aynı nedenle Gümrük Birliği'nde ülkeler arasındaki uzmanlaşma ve işbölümünde Türkiye'ye yoğun olarak tekstil düşmesi nedeniyle büyüyen sektörde yatırıma yönelik hammadde ve ara mamul ithalatı çok fazla artmış; artan talep nedeniyle hammadde ve ara mamullerin fiyatları da yükselmiştir. Bahadır NECAT'a göre, bunun temel nedeni, “sektörün imalat ve ihracat için ithalat yapmaya ihtiyaç duyması”dır³⁵. Diğer lüks tüketim malları ithalatı bir yana, döviz kazandırmasına yönelik beklentinin yüksek olduğu sektörde, ithalat nedeniyle döviz kaybı yaşanmaktadır. Üstelik 2005 yılında Avrupa Birliği tekstile ilişkin tüm kotaları kaldıracağından bugünkü durumu korumak dahi mümkün olamayabilecektir.

Öte yandan, zaten düşük olan ücretler satınalma gücü açısından sadece 19 Şubat 2001 yılındaki devalüasyonla bile yarıya yaklaşan oranda azaldığından verimlilik ve kalite de düşmektedir. Dış ticaret açığı sürekli büyüyüp, kalite eksikliği benzeri nedenlerle dışarıya yeterli ihracat yapılamazken; içeride de ücretlerin düşük olması nedeniyle yeterli talep oluşamamaktadır. Ne içeriye ne de dışarıya mal satamayan işletmeler birbiri ardına kapandığından işgücü arzı ve işsizlik artmakta, bu da yine ücretleri düşürücü etki göstermektedir.

Nihayet, karşılaştırmalı üstünlük olarak “ucuz işgücü”nün tercih edilmesinin bir diğer nedeni, bu sayede ülkeye yabancı sermaye gireceğine ilişkin beklentidir. Uygulamada gümrük duvarlarını indirmenin, Türkiye'ye fiilen gelen yabancı sermayeyi artırıcı etkide bulunmadığı görülmektedir. 1995 yılında izin verilen yabancı sermaye 2.938.000.000 \$, fiilen gelen yabancı sermaye 1.127.000.000 \$ iken; 1996 yılında izin verilen yabancı sermaye 3.837.000.000 \$, fiilen gelen yabancı sermaye 964.000.000 \$'dır³⁶. Bir görüşe göre bu durumun sebebi, “yabancı sermayenin daha çok gümrük duvarı varken duvarı aşmak için” yatırım yapmasıdır³⁷. Bir başka görüşe göre neden,

³⁵ NECAT, “Tekstil ve Hazır Giyim Sektörüne Ait Verilerin Gümrük Birliği'nin Öncesi ve Sonrası Açısından İncelenmesi”.

³⁶ DEMİR – TEMUR, “Gümrük Birliği'nin İlk İki Yılı Değerlendirmesi”.

³⁷ ÖGÜT, “Küresel Kriz Derinleşirken Gümrük Birliği ve Türkiye Ekonomisi”.

“Türkiye’nin tam üye olmaması nedeniyle Birliğin teşvik fonlarından yararlanamaması”dır³⁸. Sebebi ne olursa olsun sonuç olarak yabancı sermaye girişi yükselmemiştir. Bu yüzden işgücü arzının ve işsizliğin azalması ya da ücretlerin nisbeten yükselmesi ve gelir dağılımında düzelme söz konusu değildir.

III) ÇÖZÜM YOLLARININ TARTIŞILMASI

Gelir dağılımındaki –giderek artan- bozulmaya çözüm olarak 1930 buhranının yarattığı işsizlik ve enflasyonu aşmakta kullanılan Keynesyen politikaların günümüze uyarlanmış benzerlerinin tekrar uygulanmaya başlanması benzeri görüşler lehinde ve aleyhinde iddiaların varlığı dikkati çekmektedir.

Bir görüşe göre, Keynes’in, “tüketicilerin ve işletmelerin küresel olarak yeterli mal ve hizmet talebi yaratacak kadar tüketememeleri durumunda devletin müdahale etmesinin gerektiği” yönündeki görüşleri henüz geçerliğini yitirmemiştir. Ayrıca, vergi politikalarında da küresel ve istikrarsız ekonomi karşısında geniş katılımlı bir yaklaşım benimsenmesi ve bütçe açıklarının mutlaka olumsuz nitelik taşıdığı görüşünden vazgeçilmesi, gelişmiş ülkelerin, gelişmekte olan ülkelerin ürettiği tarım, tekstil, çelik ve benzeri temel ürünlere uyguladıkları sınırlamaları kaldırmaları ve böylelikle bu ülkelerin elde edebilecekleri gelirle uygun işler yaratabilmelerine olanak tanınması gerekmektedir. Anılan görüş uyarınca, “*yeni ekonominin kural ve paradigmatları özellikle işsizlik ve enflasyon açısından eskisinden farklı olup, bu yüzden kısa vadeli faizleri indirmek ve bütçe açığı verme pahasına Keynesyen politikalar uygulamak gerekir, çünkü artık asıl olarak esneklik geçerlidir ve enflasyon bir kez şişeden çıktığında tekrar içeri sokulamayacak bir cin değildir*”. Günümüzde işgücü piyasasının ve ekonominin verileri değişmiştir ve artık geçmiş fordist dönemdeki gibi enflasyonun yükselmesiyle hükümetlerin dizginlenemez bir ücret-fiyat sarmalına düşmeleri söz konusu değildir. Kuşkusuz, enflasyonla mücadele edilmelidir ancak uygulanacak

³⁸ DEMİR – TEMUR, “Gümrük Birliği’nin İlk İki Yılı Değerlendirmesi”.

politikaların sosyal sonuçlarını da göz önünde tutmak gerekmektedir³⁹. Eklemek gerekir ki belirtilen görüşlerin asıl olarak bilgi toplumu aşamasına geçmiş gelişmiş ülkeler için geçerli olduğunu söylemek yanlış olmaz. Kuşkusuz, gelişmekte olan ülkelerin işgücü piyasalarının özellikleri –halen tarımın önemini koruması nedeniyle- farklıdır. Her işgücü piyasasının özelliği ayrı ayrı olduğundan dengeye yönelik çözümlerin de bir örnek olması mümkün değildir. Örneğin borç yükleri fazla olduğundan gelişmekte olan ülkelerin faiz oranlarını indirmeleri kolay değildir, çünkü her an bu borçların ödenmesi için ihalelerle para toplamaları gerekmektedir.

Bir başka görüş, günümüzde “hükümetlerin elinde işsizliği gidermek yolunda Keynesyen politikaları uygulama olanağı”nın hemen hemen kalmadığını, çünkü “işsizliğin giderilmesi amacıyla para arzı genişletilerek faiz hadleri indirilip bütçe açıkları yoluyla yatırımlar finanse edilmeye çalışılsa, mali piyasaların hemen tepki göstererek, daha yüksek getiri sağlamak üzere kaçısa geçeceğini, kaçışın durdurulması için faiz hadleri doruklara çıktığında ekonominin reel kesiminin de yoğun durgunluğa gireceğini savunmaktadır. Anılan görüşe göre, ikincil işgücü piyasaları için de durum farklı değildir; üstelik buralarda IMF istikrar programları, döviz kurunu sabitleştirip girmiş olan sermayeyi kurtarmak için ekonomiyi daraltıcı, işsizliği artırıcı politikalar içermektedir⁴⁰.

³⁹ REICH, Robert, “Le déficit du travail décent”, Revue internationale du travail, 2002/1-2, s. 126; REICH’e göre, “mücadeleyi enflasyon ya da işsizlik üzerinde yoğunlaştırmak bir tercihtir ve işsizliğin son derece ağır sonuçları karşısında bu tercih yapılırken diğerinden vazgeçmeden önceliğin işsizlikle mücadeleye verilmesi gerekmektedir. Tercihin yapılış yöntemleri, faiz oranlarının düşürülmesi, (...) bütçe açığı vermektan kaçınılması ve (...) gelişmekte olan ülkelere uygulanan kotaların kaldırılması” benzeri tedbirlerdir. Dünya ekonomisinin karşı karşıya bulunduğu resesyonun aşılabilmesi için faiz oranlarının düşürülmesi gerekmektedir. Faizlerin hangi orana kadar düşürülmesi gerektiği hakkında sınır deneyerek bulunacaktır. Doğal işsizlik oranının yakalanmasının burada alt sınırı belirleyeceği düşünülebilirse de geçmişin ekonomik kurallarının günümüzde geçerliğini yitirmesi karşısında, tahmin edilen doğal işsizlik oranına ulaşılsa dahi faiz düşürmeye devam etmek yararlı olabilecektir. Örneğin 1993 yılında Amerika Birleşik Devletleri (ABD)’nde doğal işsizlik oranını %6 olarak tahmin edilmekteyken, bilgi ve iletişim teknolojileri ile üretim ve taşımacılık tekniklerinde yaşanan ilerleme sonucu yeni üreticilerin pazara dahil olması, rekabetin artarak hizmet ve ürün fiyatlarının düşmesi, sendikaların gerilemesi benzeri gelişmeler nedeniyle enflasyon yükselmeksizin işsizlik oranı %4,5'lara kadar çekilebilmiştir (REICH, s.126-127).

⁴⁰ KAZGAN, s.236.

Diğer yandan, rekabette karşılaştırmalı üstünlüklere ilişkin olarak ucuz işgücünün tercihinde kullanılan bazı araçların (vergi, kur politikaları, sübvansiyonlar vs.) zaten yeterince etkili olmadıklarına ilişkin görüşler de mevcuttur: Örneğin, yeni yatırımların teşvikinde devletçe sübvansiyon yapılması ve işverenlerin yükümlülüklerinin hafifletilmesi görüşünün dayandırıldığı "niteliği az işgücü talebi, el emeğinin fiyatına doğrudan doğruya bağlantılıdır" önkabulüne şüpheyle bakmak gerektiği iddia edilmektedir. Anılan görüşe göre, genel olarak sübvansiyon ya da hafifletme oranıyla işsizlikteki azalma arasında belirgin bir bağlantı olmadığını gösteren deneysel çalışmalar mevcuttur. Bunlara göre asgari ücrette %10'luk bir düşüş, istihdamda en fazla %2 ila 4 arasında bir etki yaratabilmektedir⁴¹. İstisnaen genç işçilerde bir dereceye kadar böyle bir bağlantı görülüyorsa da sınırlıdır. O halde, iş yaratmaya yönelik sübvansiyonların ve sosyal yükümlülüklerdeki hafifletmelerin istihdama etkisi teorik olarak iddia edilenden daha düşük olduğu söylenebilir. Yapılan sübvansiyonlar ve hafifletilen yükümlülüklerin oranıyla istihdam artış oranı birbirini tutmamaktadır çünkü sübvansiyonla yaratılan işte çalışanlardan çoğunluğu zaten sübvansiyon olmasaydı dahi iş bulabilecek kişilerdir. Ayrıca, bir amaca yönelik olarak verilen sübvansiyonların yatırımcıların iş geleceklerini kolaylaştırıcı etki yarattığına ilişkin pek az işaret vardır. Neticede asıl hedef kitle olan uzun dönemli işsizlere bunlar dikkate değer bir yarar sağlamamaktadır⁴².

O halde sonuçta tercih edilmesi gerekli yöntemlerin başında istihdam edilebilirliğin artırılması ile araştırma ve geliştirmeye önem verilmesinin geldiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Çünkü gelişmekte olan ülkelerin tipik özelliği, "fert başına sabit sermaye stokunun azlığı" ve "teknolojide dışa bağımlılıktır". "Az gelişmişliğin bu sebeplerini ortadan kaldırmanın yolu ise sabit sermayeye, eğitime ve araştırma geliştirmeye yoğun yatırım yapmaktır. (...) Kalkınma stratejisi, bu dışarıya kaynak transferini ve lüks tüketim ve israfı önlemeyi ve insana ve sabit sermayeye yatırımı mümkün mertebe artıracak politikalar" gerektirmektedir⁴³.

⁴¹ MARX, İve, "Aides à la création d'emplois et allégement des cotisations sociales à la charges des employeurs: bilan de divers travaux d'évaluation empirique", Revue internationale du travail, vol.: 140, 2001/1, s.77.

⁴² MARX, s. 90,91.

⁴³ SOMEL, "Küreselleşen Dünyada Kalkınma Stratejisi Nasıl Olmalı?".

SONUÇ

Ucuz işgücü üzerinden rekabete dayalı politikalar izlemenin gelir dağılımı üzerinde olumsuz etkisi olup, gelişmekte olan ülkeler açısından böyle bir yola bir kez girildiğinde çıkabilmek çok zordur. Uluslararası anlamda işgücü maliyetlerini düşük tutabilmek için ücretlere suni baskı yapıldığında iç tüketim de kısıllacağından buna bağlı üretim azalmakta, daha fazla ihracata yönelinmektedir. Ucuz işgücü maliyetine dayanarak ihracat yapıldığında ise küresel piyasada her zaman daha ucuza mal eden bulunmaktadır. Sürekli ücretlerin düşük tutulması iç piyasayı daraltmakta, ancak ücretler düşürülmediğinde ise ihracat azalmaktadır. Bu kısır döngüye girildiğinde, kayıtdışı ekonomi yaygınlaşmaktadır. İç piyasadaki sürekli daralma sonucu arz-talep dengesi daha da bozularak işsizlik artmakta, ancak bütün gelişmekte olan ülkelerde böyle olduğundan rakipler artmakta ihracat pazarı daralmakta, katma değer merkezlerine bilgi rantı aktarılmaktadır. Bir yandan da artan ithalat ve sürekli hale gelen spekülatif ekonomik krizlerle de katma değer merkezlerine tüm gelişmekte olan ülkelerden rant aktarılmakta, milli gelirleri azalan bu ülkeler zenginiyle fakiriyle topluca yoksullaşmakta, ücretlere üzerindeki baskı artırılmakta, gelir dağılımı da giderek daha fazla bozulmaktadır.

Maliyet merkezlerinden bilgi ve teknoloji rantını kendine aktaran, buna karşılık sosyal sorunlarını bu ülke işgücü piyasalarına ihraç eden ana işletmelerin gerçek gücü yarattıkları ürün markalarından ve esnek uluslararası iş organizasyonundan ileri gelmektedir. Esneklikten yarar sağlayabilecek olanlar katma değer merkezleridir; çünkü üretim sürecinde elde edilecek kazancın paylaşımına bunlar karar vermektedir. Maliyet merkezi niteliğindeki çevre ülkelerinde ise açıklanan nedenle bağımsız ücret politikalarının izlenmesi imkansızlaşmaktadır. Oysa ücret politikaları gelir dağılımının düzeltilmesi ve ekonomik kalkınma için önemli bir kontrol ve yönlendirme aracıdır. Esnek iş organizasyonu gelişmekte olan ülkelerde düşük ücret politikaları izlenmesini, sendikal hak ve özgürlüklerin baskı altına alınmasını ve bilimsel-teknolojik anlamda geri kalınmasını getirmektedir.

Küreselleşmenin ve esnekleşmenin olumsuz yan etkilerinden korunabilmek için küresel üretim ağının "taşeron" tarafında değil "ana işletme" tarafında bulunmak gerekmektedir. Ancak bu şekilde bir ülkenin işgücü piyasasının maliyet merkezi değil de "katma değer merkezi" olması sağlanabilir.

Ucuz işgücüne dayalı rekabet politikası güden, tarım toplumundan sanayi toplumuna henüz tamamen geçememiş bir ülkenin bilgi toplumu aşamasına geçmiş ülkelere karşı gümrük duvarlarını indirerek ya da serbest ticarete açarak işsizliği azaltıp ücretleri yükseltmesi ya da gelir dağılımını düzeltebilmesi olası değildir. Türkiye'nin Gümrük Birliği tecrübesi de bu önermeyi doğrulamaktadır. Öte yandan küreselleşmenin çok fazla fırsat yarattığı da görülmektedir. Emek-yoğun taşeron üretim yerine kendi markalarını yaratmaya çalışan ve hizmetler sektöründe faaliyet gösteren ana-işletmeler kurmak çok güç olmakla birlikte mümkün ve her halde ucuz işgücü tercihinden daha mantıklıdır.

KAYNAKLAR

- AKGÜNGÖR, Gözde, "Patrick Itschert ile Röportaj", Cumhuriyet, 05.10.2000
- AKSU, Ömer A., Ücretler ve Verimlilik, İstanbul Üniversitesi Yayınları (Yay.No: 3693), İstanbul 1993
- BAĞDADIÖĞLU, Enis, "Ücretler, Maaşlar ve Asgari Ücret", TÜRK-İŞ'99 Yıllığı, Ankara 1999
- BUSCHMANN, Rudolf, "Alman İşçileri Açısından İş Hukukunda Esneklik", Çalışma Hayatında Esneklik Semineri, Yaşar Vakfı, İzmir 1993
- CHOSSODOVSKY, Michel, "Ekonomik Kriz ve Yoksulluğun Küreselleşmesi", (08.06.2004), http://www.mctu.edu.tr/home/wwwoed/documents/ek_kriz_yok_kuresel_chossudovsky.doc
- ÇALIŞKAN, Özgür, "Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerine Bir Değerlendirme", Dünyada ve Türkiye'de Ekonomik Gelişmeler Dergisi, Sayı: 13, Ocak 2003, (08.06.2004), <http://www.dtm.gov.tr/ead/ekonomi/sayi13/dyy.htm>
- ÇETİNTAŞ, Hakan, "Global Bir Ekonomide Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Rekabet", Dış Ticaret Dergisi, Sayı: 22, Temmuz 2001, (08.06.2004), <http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/tem2001/global.htm>
- DEMİR, Osman – TEMUR, Yusuf, "Gümrük Birliği'nin İlk İki Yılı Değerlendirmesi", Dış Ticaret Dergisi, Ekim 1998, Sayı: 11, (08.06.2004), <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/1ekim98/gmrkbrln.htm>
- EGEMEN, Erdal, "Rekabet Gücü, Ekonomik Etkinlik ve İş Güvencesi", Prof. Dr. Nusret EKİN'e Armağan, TÜHİS, Ankara, 2000
- EKİN, Nusret, "Küreselleşme, Gümrük Birliği: Türk Endüstri İlişkileri Üzerine Olası Etkileri", Prof. Dr. Metin KUTAL'a Armağan, Ankara 1998

- EKİN, Nusret, "Küreselleşme ve Çalışma Yaşamında Dönüşüm", Sosyal Politika Tartışmaları-II Semineri, DEÜ İİBF Çal.Ek.ve End.İş.Böl., İzmir, 1997
- ERDUT, Zeki, "Rekabetin Çalışma İlişkilerine Etkisi", Sosyal Politika Tartışmaları-II Semineri, DEÜ İİBF Çal.Ek.ve End.İş.Böl., İzmir, 1997
- ERDUT, Zeki, "Rekabetin İşgücü Piyasasına Etkisi", İzmir 1998
- GÜRAK, Hasan, "Küreselleşme Nereye Götürüyor? Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Verimlilik ve Gelir Dağılımı", Verimlilik Dergisi, 2003/2, (08.06.2004), http://www.bilgiyonetimi.org/cm/pages/mkl_gos.php?nt=409
- KAZGAN, Gülten, "1990 Sonrası Yıllarda Türkiye'de Krizler ve Yarattığı Sonuçlar", Ekonomik Krizin İş Hukuku Uygulamasına Etkisi Semineri, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul 2002
- KORAY, Meryem, "Esneklik ya da Emek Piyasasının Küreselleşmesi", PETROL-İş 95-96 Yıllığı
- KORAY, Meryem, "Küreselleşmenin Mağdurları: Ekonomi Karşısında Sosyal, Sermaye Karşısında Emek, Piyasa Karşısında Siyaset", Sosyal Politika Tartışmaları-II, DEÜ İİBF Çal.Ek.ve End.İş. Böl., İzmir 1997
- KOZANOĞLU, Hayri, "Finansal Esneklik", PETROL-İş 95-96 Yıllığı
- LAU THI KING, Jean-Claude, "L'impact de la globalisation sur les economies des pays de l'Océan indien", Document de l'Organisation internationale du Travail, Antsirabe (Madagaskar) 1997
- LORDOĞLU, Kuvvet – ÖZKAPLAN, Nurcan - TÖRÜNER, Mete, Çalışma İktisadı, 3. Bası, BETA Basım, İstanbul, 1999
- MARX, Ive, "Aides à la création d'emplois et allégement des cotisations sociales à la charges des employeurs: bilan de divers travaux d'évaluation empirique", Revue internationale du travail, vol.:140, 2001/1
- Merkez Bankası, "Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler ve Para Politikası 1996 Yıllık Raporu", (08.06.2004) <http://www.tmb.gov.tr/~research/yillik/96turkce/yrapor2.html>
- NECAT, Bahadır, "Tekstil ve Hazır Giyim Sektörüne Ait Verilerin Gümrük Birliği'nin Öncesi ve Sonrası Açısından İncelenmesi", Dış Ticaret Dergisi, Sayı: 20, Ocak 2001, (08.06.2004) <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/OCAK2001/tekstil.htm>
- OIT, "Organisation, negociation et dialogue au service du developpement dans le contexte de la mondialisation", Conseil d'Administration WP/SDG – 279e session, Novembre 2000, (08.06.2004), <http://www.ilo.org/public/french/standards/relm/gb/docs/gb279/pdf/sdg-2.pdf>
- Otomotiv Sanayii Derneği, Otomotiv Sanayii 2002 Yılı Değerlendirmesi, (08.06.2004), <http://www.osd.org.tr/rapor2003-3.pdf>
- ÖĞÜT, Kaan, "Küresel Kriz Derinleşirken Gümrük Birliği ve Türkiye Ekonomisi", Aydınlanma 1923 Dergisi, Sayı:38, (08.06.2004), <http://www.aydinlanma1923.org/sayi/38/38-11.htm>
- Radikal Gazetesi, "Yol Gösteriyoruz", 21.04.2001 tarihli haber, (08.06.2004), http://www.radikal.com.tr/veriler/2001/04/21/haber_302.php

REICH, Robert, "Le déficit du travail décent", Revue internationale du travail, 2002/1-2

SOMEL, Cem, "Küreselleşen Dünyada Kalkınma Stratejisi Nasıl Olmalı?", Emek Politikaları Sempozyumu, 24 Mart 2001, (08.06.2004), http://www.bilkent.edu.tr/~yeldanbs/Yazilar_Uye/Somel_mar01.html

ŞENSES, Fikret, "İşgücü Piyasalarında Esneklik Türkiye İçin Geçerli Bir Kavram mıdır?", PETROL-İş 95-96 Yıllığı

Tekstil Mühendisleri Odası, Bülten, Mart-Nisan 2001, (08.06.2004), <http://www.tmo.org.tr/bulten.htm>

WOLF, Winfred, "Türkiye, Avrupa Birliği ve Gümrük Birliği", Avrupa Kalesi (Der.: Winfred WOLF), Yazın Yayıncılık, İstanbul, 1996